PEDAGOGIK TOLERANTLIK TUSHUNCHASINING EVOLYUTSIYASI VA ZAMONAVIY TALQINI

Kurbanova Shoira Abduraximovna
Termez davlat pedagogika instituti 1-bosqich tayanch doktoranti
shkur.808@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada "pedagogik tolerantlik" tushunchasining tarixiy shakllanish bosqichlari, falsafiy-psixologik ildizlari va zamonaviy ta'lim tizimidagi transformatsiyasi tahlil qilinadi. Tadqiqotda tolerantlikning shunchaki "chidamlilik" tushunchasidan "faol pedagogik hamkorlik" darajasigacha bo'lgan evolyutsion yo'li yoritilgan. Maqolada pedagogik tolerantlikning kognitiv, emotsional va xulq-atvor komponentlari modellashtirilgan hamda inklyuziv ta'lim sharoitida o'qituvchi professional kompetensiyasining strategik resursi sifatidagi ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik tolerantlik, evolyutsiya, inklyuziv ta'lim, gumanistik yondashuv, empatiya, pedagogik takt, professional kompetensiya, passiv tolerantlik, aktiv tolerantlik.

Аннотация

В данной статье анализируются этапы исторического формирования, философско-психологические корни и трансформация понятия «педагогическая толерантность» в современной системе образования. В работе освещен эволюционный путь толерантности от элементарного понимания «терпимости» до уровня «активного педагогического сотрудничества». Автором смоделированы когнитивный, эмоциональный и поведенческий компоненты педагогической толерантности, а также научно обоснована её роль как стратегического ресурса профессиональной компетентности педагога в условиях развития инклюзивного образования.

Ключевые слова: педагогическая толерантность, эволюция, инклюзивное образование, гуманистический подход, эмпатия, педагогический такт, профессиональная компетенция, пассивная толерантность, активная толерантность.

Abstract

This article analyzes the historical formation stages, philosophical-psychological roots, and the transformation of the concept of "pedagogical tolerance"

within the modern educational system. The study highlights the evolutionary path of tolerance, moving from a basic understanding of "endurance" to the level of "active pedagogical cooperation." The paper models the cognitive, emotional, and behavioral components of pedagogical tolerance and substantiates its significance as a strategic resource for a teacher's professional competence in the context of inclusive education environments.

Keywords: pedagogical tolerance, evolution, inclusive education, humanistic approach, empathy, pedagogical tact, professional competence, passive tolerance, active tolerance.

Kirish

Bugungi globallashuv va madaniyatlararo muloqot jadallashgan davrda ta'lim muassasalari turli qarashlar, qadriyatlar va ijtimoiy kelib chiqishga ega bo'lgan shaxslar to'qnashadigan asosiy maydonga aylandi. Bunday sharoitda pedagogik tolerantlik nafaqat axloqiy me'yor, balki o'qituvchining kasbiy mahoratini belgilovchi strategik resursdir. Tarixan tolerantlik (lotincha *tolerantia* – sabr, chidamlilik) tushunchasi diniy va siyosiy erkinliklar doirasida paydo bo'lgan bo'lsa-da, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab pedagogika fanining markaziy ob'ektlaridan biriga aylandi. Zamonaviy maktablarda inklyuziv ta'limning joriy etilishi o'qituvchidan o'zgalar fikrini shunchaki "eshitish"ni emas, balki uni "qabul qilish" va u bilan konstruktiv ishlashni talab etmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Pedagogik tolerantlik muammosi g'arb va sharq olimlari tomonidan turlicha talqin qilingan. **V.A. Lektorskiy** tolerantlikni shaxsning o'zgalar dunyoqarashiga nisbatan tanqidiy, ammo hurmat bilan yondashishi sifatida ta'riflaydi[1]. Rossiyalik olima **M. S. Mirimanova** tolerantlikni shaxsning psixologik barqarorligi va nizolarga chidamliligi bilan bog'laydi[2]

Sharq mutafakkirlari, xususan **Abu Nasr Farobiy** o'zining "Fozil odamlar shahri" asarida insonlar o'rtasidagi o'zaro yordam va bir-birini tushunishni jamiyat farovonligining asosi deb ko'rsatgan[3]. Zamonaviy o'zbek pedagogikasida **M.G. Davletshin** va **E.G'. G'oziyev**lar tolerantlikni pedagogik muloqot madaniyatining ajralmas qismi sifatida tadqiq etganlar[4,8]. Shunga qaramay, inklyuziv ta'lim sharoitida ushbu tushunchaning transformatsiyasi qo'shimcha tadqiqotlarni talab etadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv asosida quyidagi metodlar majmuasidan foydalanildi:

1. **Komparativistik va diaxronik tahlil:** Tolerantlik tushunchasining Suqrot davridan hozirgi kunga qadar bosib o‘tgan yo‘li qiyosiy o‘rganildi.
2. **Bibliometrik tahlil:** Oxirgi 20 yillikdagi pedagogik lug‘atlar, darsliklar va xalqaro normativ hujjatlardagi (masalan, YUNESKOning "Tolerantlik tamoyillari deklaratsiyasi") ta’riflar kontent-tahlil qilindi[6].
3. **Klassifikatsiya:** Tolerantlikning namoyon bo'lish darajalariga ko'ra passiv, neytral va aktiv shakllari tizimlashtirildi.
4. **Modellashtirish:** Pedagogik tolerantlikning kognitiv, emotsional va xulq-atvor komponentlaridan iborat uch o'lchamli modeli ishlab chiqildi.

Natijalar va muhokama

Tadqiqot natijasida pedagogik tolerantlik evolyutsiyasi quyidagi xronologik va mazmuniy bosqichlarga ajratildi:

Evolyutsion bosqichlar jadvali

Bosqich	Davr	Konseptual asos	Markaziy g'oya
Klassik	Antik davr - XIX asr	Axloqiy donishmandlik	Zo'ravonliksiz ta'lim (Komenskiy)
Gumanistik	XX asr o'rtalari	Fenomenologik psixologiya	Shartsiz ijobiy qabul qilish (K.Rojers)
Integrativ	XXI asr	Kompetensiyaviy yondashuv	Konstruktiv hamkorlik va empatiya

Strukturaviy komponentlar tahlili: Hozirgi kunda pedagogik tolerantlik shunchaki xususiyat emas, balki murakkab tuzilmadir[7]:

- **Kognitiv:** O‘zgalar madaniyati, diniy qarashlari va individual-psixologik xususiyatlari (ayniqsa, inklyuziv ta'limda) haqidagi chuqur bilimlar.
- **Emotsional:** Empatiya darajasining yuqoriligi, "emotsional intellekt" va o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish (self-regulation) qobiliyati.
- **Xulq-atvor (Behavioral):** Stressli va nizoli vaziyatlarda konstruktiv muloqot usullarini qo‘llash, manipulyatsiyaga berilmaslik.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy pedagogikada tolerantlik ko‘pincha "pedagogik takt" tushunchasi bilan cheklanib qolgan edi. Biroq, "pedagogik takt" ko‘proq tashqi xulq-atvor shakli bo‘lsa, "tolerantlik" chuqur ichki pozitsiyadir. Zamonaviy talqinda tolerantlikning ikki shakli o'rtasidagi farqni anglash muhim:

1. **Passiv tolerantlik:** O‘qituvchi o‘quvchining "boshqachaligi"ga shunchaki chidaydi. Bu ichki qarshilikni yashirish demakdir. Natijada pedagogda **"professional emotsional yonish" (burnout)** sindromi tezroq rivojlanadi[5].

2. **Aktiv (Pozitiv) tolerantlik:** Bu o‘zgalar rang-barangligini ta'limni boyituvchi omil sifatida ko‘rishdir. Aktiv tolerant pedagog inklyuziv sinfdagi bolani "muammo" emas, balki "imkoniyat" sifatida qabul qiladi.

Muhokamaning muhim jihati shundaki, tolerantlik — hamma narsaga ruxsat berish (*indifference*) emas. Haqiqiy pedagogik tolerantlik pedagogik talabchanlik bilan dialektik uyg‘unlikda bo‘lishi shart. O‘qituvchi o‘quvchi shaxsini hurmat qilgan holda, uning noto‘g‘ri harakatlariga nisbatan qat'iy, lekin shaxsiyatni haqoratlamaydigan pozitsiyada bo‘lishi lozim.

Xulosa

Pedagogik tolerantlik evolyutsiyasi ushbu tushunchaning oddiy "chidash"dan murakkab "kasbiy qadriyat" darajasiga ko‘tarilganini ko‘rsatadi. Zamonaviy o‘qituvchi uchun tolerantlik — bu faqatgina o'zining haq ekanligini isbotlash emas, balki turli xil fikrlar chorrahasida hamjihatlikni yarata olish san’atidir. Bu sifat o‘quvchilarning ijtimoiy moslashuvi, ularning psixologik xavfsizligi va ta’lim sifatini oshirishning bosh kafolatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Лекторский В.А. О толерантности, плюрализме и критицизме. // Вопросы философии. – 1997. – № 11. – С. 46-54.
2. Мириманова М.С. Толерантность как психологический ресурс личности. – М.: Прометей, 2003. – 210 с.
3. Abu Nasr Farobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993. – 224 b.
4. G‘oziyev E.G‘. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2011. – 280 b.
5. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. – СПб.: Питер, 2004. – 474 с.
6. UNESCO. Declaration of Principles on Tolerance. – Paris, 1995.
7. Rogers C.R. Freedom to Learn: A View of What Education Might Become. – Columbus, Ohio: Charles Merrill, 1969.
8. Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o‘qituvchisi psixologiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 1999.
9. UNESCO Digital Library. Declaration of Principles on Tolerance. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000101809
10. Lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. https://lex.uz/docs/5013007
11. ScienceDirect. Pedagogical Tolerance and Inclusive Education Research. https://www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/tolerance